

پیشگفتار

هنرهای کاربردی به آن دسته از هنرهایی گفته می‌شود که ضمن برخورداری از ویژگی‌های هنری و زیبایی‌شناختی، عملکردی خاص نیز داشته باشد. بخش عمده‌ای از هنرهای کاربردی شامل صنایع دستی و هنرهای زیرگروه آن چون سفالگری، فلزکاری، کتابت و صنایع وابسته به آن و شیشه‌گری است. بخش دیگری از هنرهای کاربردی شامل تزیینات وابسته به معماری یا همان آرایه‌های معماری است. نگاه عمومی به آرایه‌های معماری ایران مبتنی بر جنبه‌های آرایشی و تزیینی این ساخته‌هاست، در حالی که با نگاهی دقیق و موشکافانه به معماری ایرانی و هنرهای وابسته‌اش، به ویژه در دوره اسلامی، عموماً با برتری عملکرد بر شکل و فرم و تزیین مواجه می‌شویم. به واقع در معماری کمتر تمدنی، این درجه از ارجحیت کارکرد بر فرم و تزیین را مشاهده می‌کنیم. منع خودخواسته تصویرسازی در هنر ایرانی، که برخاسته از دیدگاه‌های دینی و مذهبی هنرمندان ایرانی بوده است، به جای آنکه هنرمندان این مرز و بوم را از خلق و آفرینش بازدارد به عکس سبب ابداعات و ابتکارات فراوانی شده است، به طوری که این هنرمندان با خلاقیت خود نه تنها مانع از یکنواختی و کسل‌کنندگی دست‌ساخته‌هایشان شده‌اند، بلکه با رمزآلود کردن هنر خود آن را از رو و سطحی بودن دور ساخته‌اند. به همین دلیل هر علاقه‌مندی در مواجهه با جلوه‌های گوناگون هنر معماری ایرانی، ناگزیر از سیر و تعمق در لایه‌های پوشیده و نهان آن است تا ضمن درک معنای مستتر در آن، لذت کشف معنا و زیبایی‌های نهفته در آن را تجربه کند. شاید مناسب‌ترین تعبیر از چنین نگرشی به هنر، «به محاق رفتن» باشد. همچنان‌که می‌دانیم، واژه محاق اشاره به حالتی دارد که ماه یا خورشید در زیر ابر پنهان شده باشد، اما همچنان اثربخشی خود را دارا باشد.

جالب توجه آنجاست که در دنیای هنر مدرن و معاصر مفاهیمی چون تجرید، خلاصه‌سازی و ایهام را از جمله دستاوردهای صد سال اخیر ارزیابی می‌کنند، در حالی که تجرید در هنر اسلامی و ایرانی دست کم قدمتی 1400 ساله (همگام با ظهور اسلام) دارد. آرایه‌های معماری ایرانی نیز ضمن پیروی از مفاهیم یاد شده به سبب تنوع، وسعت و همه‌گیری‌اش، کارکردی افزون‌تر داشته و با بیان قوی و نافذ خود در همه دوره‌ها اهمیت و عملکردی مشابه با یک رسانه عمومی داشته است. عملکردی آن چنان مؤثر که از سپیده دمان تاریخ تا به امروز ادامه داشته و اهمیت خود را از دست نداده است. آرایه‌های معماری با پیشینه‌ای بس طولانی به دوران سکونت انسان‌ها در غارها بازمی‌گردد. آراستن بناها در هر دوره و عصر و هر مکان به واقع بازتابی از فرهنگ، نوع نگرش، آداب و رسوم و تعلقات دینی مردمان آن بوده است. آرایه‌های معماری به سبب وابستگی‌اش به معماری خواه‌ناخواه به اقلیم منطقه، فرم و شکل بناها، کاربردهای بناهای ساخته شده و همچنین تنوع قومیتی ساکنان آنها وابستگی فراوان دارد؛ به ویژه در کشور ما که در هر دوره تاریخی حضور اقوام جدیدی را تجربه کرده است. اقوامی که صرف نظر از میهمان و مهاجم بودنشان بیشتر از آنکه بر هنر معماری (و تزیینات وابسته) این مرز و بوم تأثیر بگذارند از آن بهره برده‌اند. چندان‌که المان‌ها و نشانه‌های معماری ایرانی را با خود به فراسوی مرزهای ایران به یادگار برده‌اند و بر آثار معماری خود حک کرده‌اند. شاهد این مدعا وجود جلوه‌های هنر اسلامی با نشانی از هنر ایرانی بر تارک آثار معماری هندوستان، ترکیه، ایتالیا و اندلس (اسپانیا) و برخی کشورهای افریقایی است.

در این نوشتار سعی شده است تا در قالب ده فصل مجزا، علاوه بر اشاره به سیر تاریخی تحولات آرایه‌های معماری، فنون و روش‌های مورد استفاده به تفکیک بررسی و مطالعه شود. فنی که آگاهی از آنها برای دانشجویان و معماران از چند نظر ضروری و سودمند به نظر می‌رسد: حفاظت و نگهداری، پاسداری از جنبه‌های ارزشمند موجود در آنها، تولید و بازتولیدشان، به ویژه در معماری معاصر، با نگاهی ملی و بومی و ادامه سیر تحول آرایه‌ها همگام با مقتضیات زمانه. تحولی که به نظر می‌رسد در سالیان اخیر به دلایل گوناگون با وقفه و سکون مواجه شده است. بازخوانی جنبه‌های ارزشمند آرایه‌های معماری صرفاً با نگاهی مطالعاتی و تاریخی میسر نخواهد بود؛ بلکه نیازمند آشنایی کامل با نگرش، اهداف و شیوه‌های اجرای آنهاست. بر همین اساس در بخش‌های مختلف این کتاب، خوانندگان با تاریخ و تحولات اجرایی، گچ‌بری و تزیینات آهک‌بری، نقاشی، هنرهای چوبی، کاشی‌کاری، آرایه‌های سنگی (حجاری)، شیشه و آینه‌کاری با نگاهی فنی آشنایی خواهند یافت. تصاویر موجود در این کتاب بر همین اساس انتخاب شده و تلاش بر آن بوده است تا از تصاویری استفاده شود که اهداف مورد نظر را بهتر برآورده کند؛ علاوه بر آن در نوشته‌های مشابه کمتر مشاهده شده باشد.

مؤلفان بر خود لازم می‌دانند تا مراتب قدردانی و سپاس خود را از همه دوستانی که در تألیف این کتاب نقش داشته‌اند ابراز دارند. جناب آقای مهندس کیهانپور به سبب بازبینی و ویراستاری فنی مطالب، جناب آقای تورج رهبر در سازمان «سمت» به دلیل همکاری‌ها و راهنمایی‌های ارزنده‌شان، سرکار خانم عادلہ مشایخی به سبب بازخوانی و ویراستاری و همچنین دوستان و همکاران دیگری که به نحوی در نگارش این کتاب همکاری کرده یا از تجارب، راهنمایی‌ها، مطالب، تقریرات و تصاویر آنها در این کتاب استفاده شده است، خانم‌ها و آقایان: فاطمه شعبانی، مهندس حمید ملکیان، نوید شیرویی، مهلا بهروز، ایمان کیخا، ماهنوش نیک‌بر، عاطفه حسین‌پور دوانی، آرمین قره‌گزلو، پگاه پویان‌فر، دکتر امیرحسین کریمی، داوود اسدالله وش عالی، حمیدرضا چمن، مهندس علی مستوفی و زنده‌یاد حسن امین‌الرعا. همچنین تمامی عزیزان دیگری که از نوشته‌ها، تألیفات و مقاله‌های آنها در این کتاب با ذکر منبع استفاده شده است.